

DOI: <https://doi.org/10.36719/3005-3137/10/27-33>

Şükrü Haluk Akalın
Hacettəpə Universiteti
Filologiya elmləri doktoru
Ankara, Türkiyə

<https://orcid.org/0000-0002-5313-1763>
sukruhaluk.akalin@hacettepe.edu.tr

Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultaya dair bəzi məqamlar

Xülasə

Məqalədə, Birinci Ümumittifaq Qurultayın yalnız elmi məruzələrdən ibarət qapalı bir toplantı kimi təqdim olunmasının birtərəfli yanaşma olduğu vurğulanır; tədbirin daha geniş miqyaslı elmi-mədəni çərçivəyə malik olduğu, lakin bunun müxtəlif mənbələrdə lazımi dərəcədə işıqlandırılmadığı qeyd edilir. Eyni zamanda, termin istifadəsində və hadisənin təqdimatında rast gəlinən qeyri-dəqiqliklərin illər boyu təkrarlandığı, bu səbəbdən bəzi məsələlərin yenidən araşdırılmasına ehtiyac yarandığı fikri ön plana çıxır. Məqalə, Qurultayın təşkilati məntiqini, elmi müzakirələrin necə istiqamətləndirildiyini və mədəni proqramın ümumi təsirini ümumiləşdirərək, onun dövrünün imkanları daxilində yüksək səviyyəli, çoxşaxəli bir elmi-mədəni hadisə olduğunu əsaslandırır. Bundan əlavə, Türkiyədən iştirak məsələsinə dair məlumatların da bəzən qarışıq və natamam təqdim edildiyi, mövzunun sənəd və mənbələr əsasında daha dəqiq təsnifə ehtiyac duyduğu ümumi nəticə kimi ifadə olunur. Qurultayın hazırlıq toplantısında iştirak edən, Qurultay günlərində Bakıda olduğu halda Qurultaya qatılmadığı anlaşılan İsmayıl Hikmət bəy və iştirakçılar siyahısında adı keçən konsul Fərid Hürşid bəy barədə də diqqətçəkən məlumatlara toxunulur. Məqalənin sonunda Qurultay iştirakçılarının monoqrafik tədqiqatlara, romanlara və filmlərə mövzu ola biləcək həyatlarının ayrıca şəkildə araşdırılması fikrinə gəlinir. Məqalədə yalnız Qurultayın protokollarına və rəsmi sənədlərinə deyil, həm də Qurultay iştirakçılarının məruzələrinə, xatirələrinə, dövrün qəzetlərinə və arxiv materiallarına əsaslanaraq müəllifin Birinci Ümumittifaq Türkologiya Qurultayı ilə bağlı kitab işi zamanı əldə etdiyi yeni məlumatlara da yer verilmişdir.

Açar sözlər: *I Türkoloji Qurultay, elmi-mədəni hadisəyə müasir baxış, qurultay iştirakçıları, statusu*

Shukru Haluk AKALIN
Hacettepe University
Doctor of Philology
Ankara, Türkiye
<https://orcid.org/0000-0002-5313-1763>
sukruhaluk.akalin@hacettepe.edu.tr

Some Points About the First All-Union Turkological Congress

Abstract

The article emphasizes that presenting the First All-Union Soviet Turkology Congress solely as a closed meeting consisting only of scholarly papers is a one-sided approach. It argues that the event in fact had a broader scholarly and cultural scope, yet this dimension has not been sufficiently highlighted in various sources. At the same time, the study points out that inaccuracies in terminology and in the way the event has been represented have been repeated for years, which makes it necessary to re-examine certain issues. By synthesizing the organizational logic of the Congress, the manner in

which scholarly discussions were guided, and the overall impact of the cultural program, the article substantiates the view that, within the possibilities of its time, the Congress constituted a high-level, multifaceted scholarly and cultural occasion. In addition, it concludes that information regarding participation from Turkey has sometimes been presented in a confused and incomplete manner, and that the topic requires a more precise classification based on documents and sources. Striking information is also provided about İsmail Hikmet Bey, who attended the preparatory meeting of the Congress and was present in Baku during the Congress days but apparently did not participate in the event itself, as well as about Consul Ferid Hurshid Bey, whose name appears on the list of participants. At the end of the article, it is concluded that the lives of the Congress participants — each of which could serve as the subject of monographic studies, novels, or films — should be researched individually. The article discusses not only the minutes and official documents of the Congress, but also new findings the author uncovered during the preparation of a book on the First All-Union Soviet Turkology Congress, based on participants' reports, memoirs, period newspapers, and archival materials.

Keywords: *I Turkological Congress, modern view of the scientific-cultural event, congress participants, status*

Giriş

Üzərindən yüz il ötməsinə baxmayaraq, 1926-cı ilin fevralında Bakıda keçirilmiş və dünyada ilk olaraq qəbul edilən Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultayla bağlı hələ də tam aydınlaşdırılmamış, qaranlıqda qalan məqamlar mövcuddur. Bəzi natamam və ya yanlış məlumatlar isə illərdir təkrarlanmaqdadır. Qurultayın rəsmi adının natamam və ya yanlış şəkildə qeyd olunması ilə yanaşı, bir əsr əvvəl Təşkilat Komitəsinin istifadə etdiyi və bu gün də dilimizdə yaşayan “Qurultay” sözünə rəğmən, bəzi mənbələrin israrla “Konqres” terminini işlətməsi də diqqət çəkir. 1920-ci ildə Bakıda keçirilmiş Birinci Şərq Xalqları Qurultayında iştirak etmiş, lakin 1922-ci ildə şəhid olmuş Ənvər Paşanın guya 1926-cı ildəki Birinci Ümumittifaq Türkologiya Qurultayında iştirak etdiyini iddia edən kitab və məqalələrə də, təəssüf ki, rast gəlinir.

Tədqiqat

Qurultay Sərgiləri

İsmailiyyə sarayında açılmış nəşriyyat sərgisi

Qurultayda elmi məruzə və çıxışlarla yanaşı, Türk dünyasının müxtəlif bölgələrində nəşr olunmuş kitabların, jurnalların, qəzetlərin təqdim olunduğu sərgilərə; əlifba mübahisələrinin elmi müstəvidə aparılması məqsədilə təşkil olunmuş əlifba sərgisinə; Bakıda yaradılmış Türk Qadınlar Klubunun İsmailiyyə Sarayının giriş mərtəbəsində yerləşən sərgisinə; Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının beş illik maarif sərgisinə və bu kimi digər mühüm elmi və mədəni sərgilərə sonrakı illərdə nəşr olunmuş kitablarda, elmi məqalələrdə və təqdim olunan məruzələrdə ya ümumiyyətlə toxunulmamış, ya da bir neçə cümlə ilə üstündən keçilmişdir. Latin qrafikalı və islah edilmiş ərəb əlifbasının müzakirə olunduğu Qurultayda “*Kommunist*” qəzetinə (1926, s.5) əsasən *qırx*, Theodor Menzel'in (2017, s.91) qeydlərinə görə isə *əlli yeddi* əlifba İsmailiyyə Sarayının ikinci mərtəbəsində sərgilənmişdi. Bir əsr əvvəl Qurultayın təşkilatçıları hər şeyi ən incə detallarına qədər düşünərək, mənasız və boş əlifba mübahisələrinin qarşısını almaq məqsədilə bütün əlifbalı lövhələr şəklində sərgiləmiş və bununla da

Qurultayda elmi məruzə və çıxışlarla yanaşı, Türk dünyasının müxtəlif bölgələrində nəşr olunmuş kitabların, jurnalların, qəzetlərin təqdim olunduğu sərgilərə; əlifba mübahisələrinin elmi müstəvidə aparılması məqsədilə təşkil olunmuş əlifba sərgisinə; Bakıda yaradılmış Türk Qadınlar Klubunun İsmailiyyə Sarayının giriş mərtəbəsində yerləşən sərgisinə; Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının beş illik maarif sərgisinə və bu kimi digər mühüm elmi və mədəni sərgilərə sonrakı illərdə nəşr olunmuş kitablarda, elmi məqalələrdə və təqdim olunan məruzələrdə ya ümumiyyətlə toxunulmamış, ya da bir neçə cümlə ilə üstündən keçilmişdir. Latin qrafikalı və islah edilmiş ərəb əlifbasının müzakirə olunduğu Qurultayda “*Kommunist*” qəzetinə (1926, s.5) əsasən *qırx*, Theodor Menzel'in (2017, s.91) qeydlərinə görə isə *əlli yeddi* əlifba İsmailiyyə Sarayının ikinci mərtəbəsində sərgilənmişdi. Bir əsr əvvəl Qurultayın təşkilatçıları hər şeyi ən incə detallarına qədər düşünərək, mənasız və boş əlifba mübahisələrinin qarşısını almaq məqsədilə bütün əlifbalı lövhələr şəklində sərgiləmiş və bununla da

İsmailiyyə sarayının ikinci mərtəbəsində əlifbalar sərgisi

əzbər, əsasız çıxışların qarşısını almışdılar. Ərəb əlifbası ilə türk dilində yazıb-oxumağın çətinliyini göstərmək məqsədilə Füzulinin zəif xəttatlıq edən katibə qargış etdiyi məşhur misralar da kufi, süls və şecəri ərəb xətti ilə yazılaraq İsmailiyyənin divarlarına asılmışdı (Akalin, 2025, s.72). Bu mühüm məqam da, təəssüf ki, gündəmdə öz əksini tapmır.

Nəvai Ədəbiyyat Gecəsi. Qurultayın hazırlıq iclaslarında professor Bəkir Çobanzadə böyük Türk şairi Əlişir Nəvainin (1441–1501) anadan olmasının 500-cü ildönümünün Qurultay tarixlərinə təsadüf etdiyini bildirərək, Nəvaini anmaq üçün bir ədəbiyyat gecəsinin keçirilməsini təklif edir. Bu təklif qəbul olunur. Əslində isə Əlişir Nəvainin 500 illik yubileyi miladi təqvimlə 1941-ci ildə qeyd olunmalı idi. Professor Çobanzadə Nəvainin hicri təqvimlə 844-cü ildəki doğum tarixini əsas götürmüşdü. Qurultayın keçirildiyi 1926-cı ildə hicri təqvimlə 1344-cü il idi. Bu baxımdan, doğrudan da, hicri təqvimlə Nəvainin 500 illik yubileyi Qurultay günlərinə təsadüf edirdi (Akalin, 2025, s.213).

Nəvainin 500 illiyi münasibətilə xeyli əvvəlcədən hazırlıq aparıldığı da anlaşılr. Menzelə görə, Qurultayın açılışına qədər çatdırılması planlanan, Nəvainin aşkara çıxarılan *on altı* əsərini əhatə edən yeni bir əlyazmanın 500 illik yubiley münasibətilə nəşri nəzərdə tutulmuşdu. Lakin bu əsərlərdən yalnız *üçü* çap oluna bilmişdir. Hər üç kitabın da nəşr ili 1926, nəşr yeri isə Bakı olmuşdur. Kitabın adı: “Əlişir Nəvainin 500 illiyi münasibətilə Münşeat və Vəqfnamə” idi (Menzel, 2017, s.25). Qurultayın protokollarında, 1926-cı il martın 4-də keçirilən XIII iclasda əlifba məsələsi üzrə səsvermənin dərhal ardınca iştirakçıların hamılıqla *Əlişir Nəvainin 500 illik yubileyinə həsr olunmuş torjestvenniy vəçer* – yəni “törən gecəsi”nə qatıldığı qeyd olunmuşdur (Perviy Vsesoyuzniy Tyurkoloqicheskiy Syezd, s.322). Bakı teatr binasında keçirilmiş bu anım tədbirində prof. Çobanzadə və prof. Köprülüzadə çıxış edərək məruzələr etmiş, özbək musiqi kollektivi konsert proqramı ilə çıxış etmiş, iki qazax aşığı isə dombra müşayiəti ilə xalq mahnıları ifa etmişdir (Menzel, 2017, s.146).

Ziyafət və Musiqi Proqramları

Ən arxada Ağamalıoğlu, sol tərəfində Köprülüzadə və iştirakçılar ziyafətdədir. Sağ tərəfdə tar ifaçısının tarı görünür.

Qurultay müddətində hər axşam ənənəvi Azərbaycan qonaqpərvərliyi iştirakçılara yaşadılmış, “tamada”lıq vəzifəsini Səməd ağa Ağamalıoğlunun icra etdiyi ziyafətlər şəirlərlə, söhbətlərlə dolu-dolu keçmişdir. Bu ziyafətlərdə dövrün ən tanınmış Azərbaycan xalq sənətçiləri başda olmaqla, Azərbaycanın milli musiqi aləti olan *tar* ilə konsert proqramları təşkil edilmişdir. (Akalin, 2025, s.214).

Qısaı, Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultay yalnız elmi və akademik çıxışlarla deyil, həm də genişmiqyaslı sərgiləri, ədəbiyyat gecələri ilə böyük bir mədəniyyət hadisəsi olaraq tarixə düşmüşdür. Təəssüf ki, bu mühüm məqamlar barədə ətraflı şəkildə danışılır. Qurultayda iştirakçıların sadəcə çıxış edib, mövzuları müzakirə etdikləri düşünülür. Halbuki qarşımızda bir əsr əvvəlki imkanlarla həyata keçirilmiş mükəmməl bir elmi-mədəni tədbir var.

Qurultayda Türkiyənin rəsmi nümayəndələrinin iştirakı. Türkiyədən Qurultaya qatılanlar barədə də fərqli məlumatlar verilir. Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultayda Türkiyə Cümhuriyyətindən kimlərin iştirak etdiyi, kimlərin rəsmi vəzifə ilə qatıldığı, bu təyinatın kim tərəfindən verildiyi, iştirakçıların Bakıya hansı yollarla gəldiyi kimi məsələlər araşdırılmadan natamam və ya yanlış məlumatlar təkrarlanır.

Atatürkün Qurultaya Prof. Köprülüzadə Fuad bəy ilə Prof. Dr. Hüseynzadə Əli bəyi rəsmi nümayəndə kimi göndərdiyi hamıya məlumdur. Lakin Türkiyədən qatılan digər iştirakçılar, yaxud başqa ölkələrdən olub marşrutu İstanbuldan keçən şəxslər də sanki Türkiyə heyətinə daxil imiş kimi təqdim olunur və bu da həm yazılı mənbələrdə, həm də şifahi rəvayətlərdə təkrar edilir.

Hələ gənc bir zabit olduğu illərdən etibarən əlifba və dil məsələləri ilə bağlı düşüncələri olan Rəisicumhur Qazi Mustafa Kamal, Türkiyə Cümhuriyyəti qurulduqdan bir neçə həftə sonra prof. Köprülüzadə Fuad bəyə İstanbul Darülfünununa bağlı *Türkiyat İnstitutunun* yaradılması vəzifəsini vermişdi. Türk dili, ədəbiyyatı və tarixi sahələrində araşdırmalar və nəşrlər aparmaq məqsədi ilə

qurulması nəzərdə tutulan bu institutun rəmzinə əlində məşəl tutan bir bozqurd olmasını istəyən Atatürk, eyni zamanda bu yeni elm ocağının beynəlxalq miqyasda Türkoloji toplantıları keçirməsini də arzulamışdır.

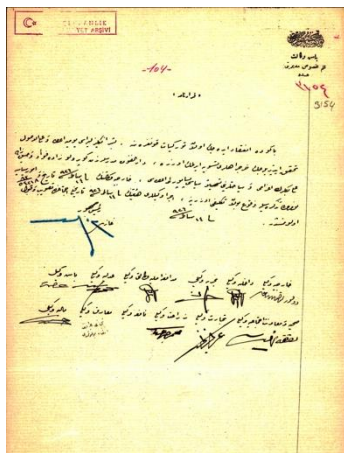

Təhsil nazirinin
Köprülüzadəyə göndərdiyi
rəsmi məktub

Bu istiqamətdə ən önəmli sənəd Təhsil Naziri Vasif bəyin Prof. Köprülüzadə Fuad bəyə göndərdiyi, 1924-cü ilin noyabr ayına aid rəsmi məktubdur. Həmin məktubda Rəisicumhur Qazi Mustafa Kamal Paşanın himayəsi altında 1925-ci ilin sentyabrında İstanbulda *Beynəlxalq Birinci Türkiyə Qurultayının* keçirilməsi qərarı bildirilməkdədir. Bu sənədə əsasən, Rəisicumhur Qazi Mustafa Kamal Paşa, Türkiyə tədqiqatları sahəsində yeni bir fəaliyyət dövrünün başladığını vurğulayaraq, Türkiyə Cümhuriyyətinin elmi nüfuzunun bütün mədəni dünya qarşısında yüksəldilməsi üçün Maarif Vəkalətinin (Türkiyə Cümhuriyyətinin Təhsil Nazirliyinin) həm maddi, həm də mənəvi cəhətdən hər cür dəstəyi göstərəcəyini bəyan edir. Lakin sonradan Azərbaycanın Türkoloji Qurultay keçirəcəyi xəbəri Türkiyəyə çatdıqda, İstanbulda ayrıca bir toplantı təşkil etməyə ehtiyac duyulmamış və Bakıda keçiriləcək Qurultaya Türkiyədən rəsmi nümayəndələrin göndərilməsi qərara alınmışdır (Köprülü, 2006, s.126).

1926-cı il fevralın 11-də Ankarada olan Prof. Köprülüzadə Maarif Vəkili Mustafa Nəcati bəy ilə görüşmüşdür. Bu görüşmə haqqında əsas məlumat mənbəyimiz “*Cumhuriyet*” qəzetidir (12 fevral 1926, s.2). Qəzetin Ankaradan verdiyi xəbərdə Fuad bəyin Bakıda keçiriləcək “Türkologiya Konqresi”nə qatılmaq üçün iki gün sonra Ankaradan Bakıya yola düşəcəyi qeyd olunmuşdur. Eyni xəbərdə Fuad bəyin Birinci Türkoloji Qurultayla bağlı *Türkiyə Cümhuriyyəti Maarif Vəkalətinin* “*nöqteyi-nəzərini*” daşdığı da ifadə edilmişdir.

Bu xəbərin dərc olunmasından iki gün sonra, 14 fevral 1926-cı il tarixli rəsmi qərarnamə ilə Türkiyə Cümhuriyyəti hökuməti tərəfindən rəsmi vəzifələndirmə həyata keçirilmişdir. *Dövlət Arxivləri Başqanlığında* saxlanılan həmin tarixli qərarnaməyə əsasən, Bakıda keçiriləcək Türkoloji Qurultaya Türkiyə Cümhuriyyətindən rəsmi surətdə vəzifələndirilən *Darülfünun müdərrisləri* (İstanbul Universitetinin professorları) *Köprülüzadə Fuad və Hüseynzadə Əli* bəylər olmuşdur.

Köprülüzadə və Hüseynzadənin
Bakıda vəzifələndirilməsinə dair;
başda Atatürk olmaqla nazirlərin
imzası ilə təsdiq edilmiş
qərarname

Qərarnamədə bildirilir ki, Bakıda keçiriləcək Türkiyə Konqresində iştirak etmək üçün hər iki professorun səfər xərclərinin ödənilməsi məqsədilə onlara gündəlik olaraq *beş ingilis funtu* məbləğində vəsait ayrılacaq, səfərlərinin asanlaşdırılması üçün siyasi pasport veriləcəkdir. Bu qərar Xarici İşlər Nazirliyinin yazılı təklifi əsasında Nazirlər Kabinetinin 14 fevral 1926-cı il tarixli iclasında təsdiqlənmiş və qəbul olunmuşdur. Qərarnamədə başda Rəisicumhur Qazi Mustafa Kamal Paşa olmaqla bütün nazirlərin imzası yer alır.

Prof. Dr. M. Fuad Köprülünün və Prof. Dr. Hüseynzadə Əli Turanın Türkiyə Cümhuriyyəti tərəfindən hökumət qərarnaməsi ilə rəsmi şəkildə vəzifələndirilməsi, xüsusilə Prof. Dr. Köprülünün Maarif Vəkalətinin Birinci Türkoloji Qurultayla bağlı rəsmi mövqeyini Bakıya aparması Atatürkün Qurultaydan xəbərdar olduğunu və hər iki alimin də onun bilgisi və razılığı ilə Qurultayda iştirak etdiyini aydın şəkildə göstərir.

Türkiyədən Qurultaya başqa kimlər gəlmişdi? Türkiyədən Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultaya dəvət alanlar arasında Prof.

Köprülüzadə Fuad və Prof. Dr. Hüseynzadə Əli bəydən başqa, *Samih*

Rıfat, *Fuad Kösəraif* və *Nəcib Asım* bəylər də var idi (Menzel, 2017, s.18).

Samih Rıfat bəy şair olmaqla yanaşı, dil və ədəbiyyatla yaxından maraqlanan intellektual bir şəxsiyyət idi. 12 iyul 1932-ci ildə Atatürkün təşəbbüsü ilə qurulan *Türk Dil Qurumunun* təsisçilərindən biri olmuş və onun ilk başqanı kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Fuad Kösəraif əslən zabıt olsa da, dilçi alim idi. Ziya Göyöl "Türkçülüğün Əsasları" adlı əsərində onu türk dilində həddindən artıq təmizləmə (təsfiyəçilik) hərəkatının rəhbəri kimi təqdim etmişdir. *Nəcib Asım bəy* isə türkoloq-dilçi alim idi. Orxon abidələrini türk dilində nəşr edən ilk şəxs olaraq tanınır. Bu üç şəxs Qurultayda iştirakı son dərəcə uyğun, hətta zəruri olan ziyalılardan olsalar da, *Samih Rifat, Fuad Kösəraif və Nəcib Asım* bəylərin nə üçün Bakıya gəlib Qurultaya qatılmadıqları bu gün də məlum deyil. Bununla yanaşı, o dövrdə Türkiyədə vəzifə başında olan və ya İstanbula gələrək buradan Bakıya yollanan xarici türkoloqlar da mövcuddur. Məsələn, Ankarada yaradılması planlaşdırılan Etnoqrafiya Muzeyinin təşkili ilə bağlı işlər aparmaq üçün Türkiyədə olan macar türkoloq və etnoqraf *Gyula Mészáros*, şəxsi dəvət əsasında Qurultaya Türkiyə tərəfindən qatılmışdır. Qurultay iştirakçıları siyahısında onun gəldiyi şəhər İstanbul/Ankara olaraq göstərilmişdir. Qurultay iştirakçıları siyahısında İstanbuldan qatıldığı bildirilən başqa bir şəxs isə avstriyalı tarixçi *Paul Wittek*dir. Wittek 1924-cü ildə Türkiyəyə gəlmiş, 1926-cı ildə isə İstanbulda yerləşən Alman Arxeologiya İnstitutunun Türkologiya üzrə məruzəçisi olmuşdur.

Hüseynzadə Əli bəyin Birinci Türkoloji Qurultay ilə bağlı qeydlərini yazdığı dəftər "*Bakıya 17 fevral 1926-cı ildə hərəkət etdik. Gəmidə Fuad Köprülü, Mészáros, Barthold və Strasburqdan Menzel var idi*" cümləsi ilə başlayır (Ülken, 1964, s.143). Bu məlumatdan aydın olur ki, Hüseynzadə, Köprülüzadə və Mészárostan başqa, Leninqraddan rus türkoloqu və şərqşünası prof. Vasiliy Vladimiroviç Barthold ilə Almaniyadan türkoloq və şərqşünas prof. Teodor Menzel də Türkiyədən iştirak edən heyətlə birlikdə eyni gəmi ilə İstanbuldan yola çıxmışlar. Menzelin qeydləri ilə Hüseynzadə Əli bəyin verdiyi məlumat bir-biri ilə üst-üstə düşür.

Köprülüzadə, Hüseynzadə və Salman Mümtaz Qurultayda

İsmayıl Hikmət bəy. Maraqlı məqamlardan biri də İsmayıl Hikmət bəy ilə bağlıdır. Birinci Türkoloji Qurultaya hazırlıq iclaslarına, həmin dövrdə Bakıda fəaliyyət göstərən İsmayıl Hikmət [Ertaylan] bəyin də qatıldığı hazırlıq sənədlərində qeyd olunmuşdur. İsmayıl Hikmət bəy, 1927-ci ilin dekabrında Türkiyəyə qayıtdığına görə, Qurultayın toplandığı 1926-cı ilin fevralında hələ Bakıda idi. Buna baxmayaraq, onun adının iştirakçılar siyahısında yer almaması, eləcə də iclaslarda iştirak etməməsi düşündürücüdür.

Konsul Ferid Hürşid bəy. Bir başqa düşündürücü və maraqlı məqam da Qurultayın iştirakçıları siyahısında 114-cü sırada göstərilən Osmanlı türkü konsul Ferid Hürşidin kim olduğu məsələsidir. Onun qatıldığı şəhərin Bakı kimi göstərilməsi, Türkiyə Cümhuriyyətinin Azərbaycandakı bir nümayəndəsi olduğu düşüncəsini yaradır. Lakin məlum olduğu kimi, Milli Mücadələ illərində Türkiyə ilə Azərbaycan Cümhuriyyətləri arasında yaranmış yaxın münasibətlər nəticəsində hər iki ölkədə açılmış nümayəndəliklər, Sovet İttifaqının mərkəzi idarəçiliyinin təsirinin artması ilə, 1922-ci ilin əvvəllərində Semyon Aralovun səfir kimi Ankaraya təyin edilməsi, Azərbaycan nümayəndəsi İbrahim Abilovun İzmir İqtisad Qurultayında iştirak etmək üçün gətirdiyi İzmirdə şübhəli şəkildə vəfat etməsi, 1924-cü ildə isə Sovet İttifaqının Azərbaycanın müstəqilliyinə son verməsi səbəbindən Türkiyənin Bakı nümayəndəliyinin bağlanması və Məmduh Şövkət [Esəndal] bəyin Türkiyəyə qayıtması fonunda, Bakıda rəsmi olaraq Türkiyə Cümhuriyyətinin hər hansı bir nümayəndəsinin qalmaması gərəkdir. Siyahıda Ferid Hürşid bəyin Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultaya fərdi dəvətli kimi qatıldığı göstərilmişdir. Daha əvvəl Türkiyə Cümhuriyyəti nümayəndəliyində görev yapmış bir konsulun Azərbaycana yerləşməsi və qurduğu yaxın əlaqələr nəticəsində Qurultaya dəvət olunmuş olması da mümkündür. Ancaq bütün bunlar təxminləndirir. Birinci Türkoloji Qurultayın iştirakçı siyahısında adı keçən Osmanlı türkü konsul Ferid Hürşid barədə hələlik əlavə bir məlumatımız yoxdur.

Nəticə

Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultaydan yüz il keçməsinə, Qurultayın stenoqramlarının nəşr olunmasına baxmayaraq, hələ də bilinməyən, aydınlaşdırılmamış məsələlərin mövcud olduğuna diqqət çəkmək istədim. Məsələn, türk dillərində edilən çıxışlar stenoqraflar tərəfindən qeydə alınmadığı üçün türk dillərində danışanlar hansı fikirləri irəli sürdülər, hansı təklifləri verdilər, ölkələrinə qayıtdıqdan sonra məqalələrində bu mövzulara toxundularmı? Hüseynzadə Əli bəy, Teodor Menzel, Əli Rəhim kimi Qurultay haqqında xatirələr, kitablar yazanlar oldumu? Qafqaz türkləri barədə məruzə təqdim edən G. Çursin kimi 131 nəfərlik iştirakçılar siyahısına daxil edilməmiş başqa iştirakçılar da varmı? İştirak etdikləri halda siyahıdan adı çıxarılanlar olmuşdumu?

*Repressiya qurbanı olmuş Birinci Ümumittifaq Türkologiya Qurultayı iştirakçılarından bəziləri.
(İllüstrasiya: Akalın).*

Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultayına Sovet İttifaqından qatılan dilçi alimlərin, müəllimlərin, yazıçıların, şairlərin, ziyalıların, dövlət adamlarının faciəli taleləri hamıya məlumdur. Repressiya dövründə işgəncəyə məruz qalan, qətlə yetirilən, sürgün edilən iştirakçıların dəqiq sayını bilmirik. Bu sayın səksənə yaxın olduğu bildirilir. Repressiya qurbanı olan iştirakçıların aqibətləri Azərbaycanda (Babayev, 2006; Babayev, 2016; Qasımov, 2019), Rusiyada (Aşnin, Alpatov, Nasilov, 1994), Türkiyədə (Buran, 2010) nəşr olunan kitablarda araşdırma mövzusu olmuşdur.

Məncə, hər bir iştirakçının həyatı romanlara, filmlərə mövzu olacaq qədər mühüm və dəyərlidir. Bu sahədə gənc həmkarlarımızın, tədqiqatçılarımızın, yazıçılarımızın, sənətçilərimizin phdəsinə böyük vəzifələr düşür. Nə etsək də, yüz il əvvəl türk xalqlarının

dili, əlifbası, orfoqrafiyası, ədəbiyyatı, tarixi və sənəti uğrunda Azərbaycanın paytaxtı Bakıda toplanmış Birinci Ümumittifaq Türkoloji Qurultayın iştirakçıları qarşısındakı borcumuzu tam mənası ilə ödəyə bilmərik. Hamısının xatirəsi önündə dərin ehtiramla baş əyirik.

Ədəbiyyat

1. 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar. (2008). (Çev. K. V. Nerimanoğlu, M. Öner). Türk Dil Kurumu.
2. 1926-ci İl I. Bakı Türkoloji Qurultayı (Stenoqram materialları, bibliografiya və foto-sənədlər). (2006). (Tər. K.V.Nərimanoğlu, Ə.Ağakışiyəv). Bakı: Çinar-Çap.
3. Akalın, Ş. H. (2025). 100. Yılında 100 Soruda Birinci Türkoloji Kurultayı. Erkmen Yayımcılık.
4. Aşnin, F.D., Alpatov, V.M., Nasilov, D.M. (1994). Repressirovannaya tyurkologiya. Vostochnaya literatura.
5. Babayev, Adil. (2006). Türksöyün Birlik Səsi. Təhsil Nəşriyyatı.
6. Babayev, Adil. (2016). Birinci Türkoloji Qurultay və Azərbaycanda Türkologiya. Elm Nəşriyyatı.
7. Buran, Ahmet. (2010). Kurşunlanan Türkoloji. 2. Baskı. Akçağ Yayınları.
8. "Cumhuriyet" (1926). qəzeti. 12 fevral. s.2
9. "Kommunist" (1926). qəzeti. 28 fevral. s. 5
10. Köprülü, O. (2006). Makaleler (Haz. B. A. Gökdağ). Akçağ Yayınları.
11. Qasımov, Cəlal. (2019). Birinci Türkoloji Qurultay: şahidlər və şəhidlər. Gənclik Nəşriyyatı.
12. Menzel, T. (2017). Bakü I. Türkoloji Kongresi 26 Şubat – 6 Mart 1926. (Çev. S. Ünlü). Palet Yayınları

13. Perviy Vsesoyuzniy Tyurkoloqicheskiy Syezd (1926).
14. Ülken, H. Z. (1964). "Prof. Dr. Ali Turan'ın (Hüseynzâde) 1926 da Bakû'da Toplanan 1 inci Türkoloji Kongresinde Aldığı Notlardan", X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1963. s. 143-147. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Daxil oldu: 10.02.25

Qəbul edildi: 26.04.25